

رازی شناسی در ایران و کشورهای دیگر

مغرب زمین درباره رازی است که نشان از شناخت دقیق آن‌ها از این نایب‌ه ایرانی دارد، شناختی که نتیجه مطالعات بسیار عمیق در آثار و تألیفات رازی است. رازی‌شناسان در مغرب زمین به‌گونه‌ای به این عالم بزرگ ایرانی رو آورده‌اند و به مقداری در آثار رازی تحقیق و بررسی کرده‌اند که بر محققان ایران پیشی گرفتند و به تعداد خود نسبت به هم‌تایان ایران افزودند.

در این‌جا برای شناخت مختصر نسبت به رازی‌شناسان مغرب زمین، به ذکر نام و شرح بسیار مختصری از آنان می‌پردازیم و سپس رازی‌شناسان ایران را معرفی می‌نماییم.

سابقه رازی‌شناسی در اروپا به دوره قرون وسطی می‌رسد که کتاب‌های پزشکی او و از جمله کتاب الحاوی توسط پزشک سیسیلی یهودی در سال ۱۲۷۹ میلادی تحت عنوان Continents به زبان لاتین ترجمه شد (۲). پس از آن، دیگر آثار پزشکی

مورخان علم در مغرب زمین و علمای محقق اروپایی، برای سه‌تن از دانشمندان طراز اول جهانی ایران در دوره اسلامی نهایت اهمیت و اعتبار و تجلیل عالی قابل شده‌اند: بنوموسی خوارزمی محمد زکریای رازی، ابوریحان بیرونی که پس از ایشان هم ابوعلی سینا و به‌ویژه حکیم عمر خیام نیشابوری می‌آیند. جورج سارتون می‌گوید که رازی پزشک و فیزیکیان و کیمیاگر، بزرگترین پزشک بالینی در اسلام و قرون وسطی (در اروپا) بود. نظریه جالینوس را با معلومات وسیع خویش و حکمت بقراطی توأم ساخت، معلومات شیمیایی خود را در طب به کار برد و او را باید نیای استادان شیمی دانست. استاد پینس می‌گوید: «اصول طبیعت پژوهی رازی (ذره‌گرایی، زمان مطلق تصور حرکت، علم تجربی) با اصول اسحاق نیوتون (۱۷۲۷-۱۶۴۲ میلادی) یکی است» (۱).

مطالب فوق بخشی از گفته‌های دانشمندان

است. رازی‌شناسی در جهان با نام کراوس پیوند خورده است. اگر همت عالیه آن دانشمند جوان و کوشای شرق‌شناس نبود، اکنون ما تا بدین حد نسبت به احوال و آثار و افکار رازی آگاهی نداشتیم. ظاهراً پاول کراوس یکی از قربانیان نازیسم آلمان به شمار می‌رود. چه به نحوی نامعلوم در چهل سالگی ناگزیر از خودکشی در قاهره شد (۲).

۶ - سلیمان پینس (S. Pines)

محقق آلمانی در تاریخ علوم و فلسفه دوران اسلامی است. اشتهار وی بیشتر به واسطه کتاب «بهر ذره‌گرایی اسلامی» (برلین، ۱۹۳۶ م) است که متضمن نگره اتمی حکیم رازی هم می‌باشد. پینس در زمینه رازی‌شناسی با شادروان کراوس در نوشتن گفتار رازی در دایرةالمعارف اسلام (طبع یکم / بریل) (۱۹۳۶) همکاری کرد و نیز درباره شکوک رازی بر جالینوس سخن گفت (هفتمین همایش جهانی تاریخ علم، ۱۹۵۳) و هم گفتار بلند «رازی» را در فرهنگ زیست‌نامه علمی (ج ۱۱، ۱۹۸۰، ص ۳۲۶-۳۲۳) به رشته تحریر درآورد.

۷ - ماکس مایرهورف (M. Meyerhof)

از بزرگ‌ترین چشم‌پزشکان جهان و مورخ برجسته پزشکی اسلامی (۱۹۴۵-۱۸۷۴ م) که استاد تاریخ پزشکی در دانشگاه‌های اروپا بود و مثل پاول کراوس در قاهره اقامت گزید. مشاهدات بالینی رازی (ایزیس ۱۹۳۵) و فلسفه حکیم رازی (۱۹۴۱ م) از آثار او درباره حکیم رازی است (۲).

۸ - گائودفروی - دمومبینس

(M. Gaudefroy-Demombynes)

فرانسوی و استاد زبان عربی و تاریخ و ادب شرق در پاریس که رساله «رازی فیلسوف» را براساس

او و سپس آثار فلسفی‌اش نیز توسط رازی‌شناسان ترجمه گردید. مهم‌ترین دانشمندان رازی‌شناس اروپا که هر کدام تحقیقی در مورد رازی داشته‌اند به شرح زیر است:

۱ - گ. رانکینگ (G.S.A. Ranking)

نخستین کسی است که تحلیلی از حیات و آثار رازی مبتنی بر منابع شرقی به‌ویژه ابن ابی‌اصیبعه و فهرست کتب رازی به‌عنوان زندگی و کارهای رازی در هفدهمین همایش جهانی پزشکی (لندن ۱۹۱۳ م) ارائه نموده است.

۲ - ادوراد براون (E.G. Browne)

نخستین کسی است که در کتاب طب اسلامی خود (کمبریج، ۱۹۲۱) جنبه طبی حکیم رازی را بررسی کرد.

۳ - ژولیوس روسکا (J. Ruska)

شرق‌شناس آلمانی و محقق علوم طبیعی که در مطالعات راجع به شیمی و شیمی حکیم رازی منحصر به فرد است.

۴ - ت. ج. دی بور (T.J. De Boer)

یک دانشمند هلندی است که استاد فلسفه دانشگاه آمستردام بوده و طی سال‌های ۱۸۶۶ تا ۱۹۴۲ میلادی می‌زیسته است. او نخستین دانشمند اروپایی می‌باشد که اهمیت جوانب فلسفی حکیم رازی را دریافته است.

۵ - پاول کراوس (P. Kraus) اتریشی

دانشمند شرق‌شناس یهودی (۱۹۴۴-۱۹۰۴ م) که از نواب علم به شمار آمده، متخصص در فلسفه و علوم دوران اسلامی و بزرگ‌ترین رازی‌شناس که با تتبع و طبع و نشر آثار فلسفی آن حکیم ایرانی، او را به‌عنوان یک فیلسوف به دنیای معاصر شناسانده

آثار اخیر در مجله تاریخ ادیان / ۱۹۴۱ نوشته است.

۹ - آر توبر آربری (A. Arberry)

دانشمند انگلیسی، که کتاب طب روحانی رازی را در سال ۱۹۵۰ میلادی به انگلیسی ترجمه کرده است. این ترجمه همراه با بخش‌هایی از سیرت فلسفی رازی هم هست.

۱۰ - جورج سارتون (G. Sarton)

بنیان‌گذار مشهور تاریخ علم (۱۹۵۶ م) که نیمه دوم سده نهم میلادی (نیمه دوم سده سوم هجری) را در تاریخ علم عصر رازی نامیده است.

۱۱ - سیریل الگود (C. Elgood)

محقق انگلیسی و مورخ نامدار «پزشکی ایران» (۱۹۷۰-۱۸۹۲ م) که طی فصول پنجم تا هفتم کتاب خود درباره دانش پزشکی رازی و آثار طبیبی او بحث کرده است.

۱۲ - پ. ه. شاد (P.H. Shad) (پوره‌رمزان)

که گفتار «زکریای رازی فیلسوف مادی و دهری ایران» از او در مجله «مسایل فلسفی شوروی» (۱۹۵۸) چاپ شده است (۲).

۱۳ - آلبرت زکی اسکندر (A.Z. Iskandar)

مصری، محقق تاریخ طب و مفرس نسخ خطی طبیبی عربی که رساله دانشگاهی او در اکسفورد به عنوان «بررسی نوشته‌های پزشکی رازی» (۱۹۵۹) وجود دارد.

۱۴ - ریچارد والتزر (R. Waltzer)

دانشمند آلمانی استاد فلسفه یونانی و اسلامی در دانشگاه آکسفورد که باب دوم از بهر سوم از فصل یکم کتاب «یونانی در عربی» گفتارها درباره فلسفه اسلامی او (۱۹۶۲) در باب فلسفه حکیم رازی از برجسته‌ترین پژوهش‌ها در این خصوص است.

۱۵ - هانری کربن (H. Corbon)

دانشمند ایران‌شناس نامدار فرانسوی و استاد حکمت و عرفان ایران در دوره اسلامی که در باب فلسفه حکیم رازی طی کتاب «تاریخ فلسفه اسلامی» خود نظر عمیق ابراز نموده است. استاد کربن این کتاب را با همکاری استاد ایرانی، دکتر سیدحسین نصر و استاد عربی دکتر عثمان یحیی تألیف کرده که هم به فارسی (توسط اسدالله مبشری) و هم به عربی (توسط نصیر مروّه) ترجمه شده است (۲).

۱۶ - عبدالرحمن بدوی (A. Badavi)

دانشمند حکمت پیشه نامدار مصری، استاد فلسفه در دانشگاه قاهره، فصل بیست و دوم کتاب «تاریخ فلسفه در اسلام»، را درباره محمدبن زکریای رازی از منظر فلسفی نوشته است.

۱۷ - محمد فخری (M. Fakhry)

این دانشمند طی گفتار «دهمین سده تفسیر عربی جهان‌شناسی افلاطون» (۱۹۶۸) در باب تأثیر جهان‌شناسی افلاطون بر اندیشه‌های گیتی‌شناخت حکیم رازی پژوهش کرده است.

۱۸ - ال. ای. گودمن (L. E. Goodman)

دانشمندی رازی‌شناس از نسل اخیر شرق‌شناسان که چندین گفتار مهم درباره جوانب فلسفی حکیم رازی نوشته که شامل: ۱ - اخلاق اپیکوری رازی (۱۹۷۱) که گزارشی در سنجش میان حکمت اپیکوری و حکمت رازی است. ۲ - معرفه الروح رازی (۱۹۷۲) که گزارش «هبوط نفس» و عمل آن در فلسفه او می‌باشد. ۳ - افسانه هبوط روح در نزد رازی (۱۹۷۵) که گزارش مشروح آموزه نفس و کارکرد آن در فلسفه او است. ۴ - گفتار جامع

«رازی» (۱۹۴۴) در شرح احوال و آثار و افکار رازی، ۵- گفتار سودمندی در وصف حال و وسعت اندیشه رازی (۱۹۶۶) که تازگی دارد.

۱۹- فرانتز روزنتال (F. Rosenthal)

دانشمند اسلام‌شناس که در کتاب «میراث قدیم در اسلام» (۱۹۷۵) در باب مسأله لذت و آلم در نزد حکیم رازی درباره نفس و اقسام آن با تاثیر یونانی و راجع به مسایل طبی و محتویات الحاوی بحث کرده است.

۲۰- جونل کریمر (J. L. Kraemer)

وی در کتاب گرانمایه «انسان‌گرایی در نوزایی اسلام» (احیای فرهنگی در عصر آل بویه) به‌ویژه طی فصل دوم (مخالف فلسفی) از شاگردان مکتب انسان‌گرایی حکیم رازی سخن می‌گوید و در فصل پایانی (تحقیق در باب انسان‌گرایی در عصر بویان) پیرامون شخصیت فلسفی رازی به‌عنوان مشعل خودگرایی ایران بحث می‌کند (۲).

اکنون و در پایان بخش اول مطلب به سراغ رازی‌شناسان ایرانی می‌رویم که تعدادشان کمتر از هم‌تایان اروپایی است. این گروه که بیشتر از مورخان و ادبای ایران و کمتر از پزشکان و داروسازان هستند، به شرح زیر مورد معرفی قرار می‌گیرند:

۱- عباس اقبال آشتیانی (۱۳۳۴-۱۲۷۵ ش)

استاد ادیب و مورخ و محقق، نخستین رازی‌شناس و نویسنده‌ای می‌باشد که یکی از نخستین مقالات او شرح حال محمدبن زکریای رازی است که در مجله اصول تعلیم (سال ۲، ش ۱، ۱۲۹۹ شمسی ص ۲۰-۱۳) به چاپ رسید. پانزده سال بعد گفتار

«مقام محمدبن زکریای رازی در فلسفه» در مجله مهر (سال سوم، ۱۳۱۵-۱۳۱۴ ص ۶۴۹-۶۵۹) نیز درج گردید. کار مهم استاد اقبال ترجمه کتاب «سیرت فلسفی» محمدبن زکریای رازی همراه با ترجمه مقدمه فرانسوی پاول کراوس است که در تهران در سال ۱۳۱۵ طبع و نشر یافت.

۲- دکتر محمود نجم آبادی

استاد تاریخ پزشکی در ایران و عضو انجمن تاریخ پزشکی آلمان که در رازی‌شناسی پزشکی در ایران منحصر به فرد است. نخستین اثر وی در این خصوص کتاب «شرح حال و مقام طبی محمد بن زکریای رازی» (تهران، ۱۳۱۸ ش) و گفتار «رازی نابغه بزرگ ایرانی» (مجله ایران امروز، دوره دوم سال ۱۳۱۹ ش) بود. پس از آن، دکتر نجم آبادی باز هم درباره رازی پزشک (مجله آینده، ج ۳، سال ۲۴-۱۳۲۳ ص ۶۹۱-۶۸۶) و مقام طبی رازی (مجله جهان پزشکی سال ۱۳۲۶ و ۱۳۳۵) نوشت. آن‌گاه کتاب‌شناسی «مؤلفات و مصنفات رازی» را تألیف و چاپ کرد (دانشگاه تهران، ۱۳۳۹) که بر روی هم فهرست ۲۷۱ عنوان اثر برای رازی - خواه مفقود یا موجود و مطبوع - تهیه نموده است. وی گفتاری هم به‌عنوان «طب روحانی رازی» (مجله مهر، سال ۱۰-۱۳۴۳، ص ۹۴-۹۱) و گفتارهای دیگری هم درباره پزشکی یا صنعت کیمیا و مقام علمی رازی (هنر و مردم، ۱۳۴۷) دارد. پس آن‌گاه که به تألیف «جلد دوم تاریخ طب در ایران پس از اسلام» پرداخت (سال ۱۳۵۲) بخش ویژه به رازی اختصاص داد. (چاپ دوم، دانشگاه تهران، ۱۳۶۴، ص ۳۴۱-۳۲۴).

۳- حسین واعظ زاده (حکیم الهی)

او گفتار بلند «مناظره رازی با ابوحاتم اسماعیلی»

را ضمن ترجمه بخش‌هایی از کتاب «اعلام النبوه» ابوحاتم که پاول کراوس در فصل ۱۱ «رسائل فلسفیه» طبع کرده با مقدمه‌ای پربار تحریر کرد. (فرهنگ ایران زمین، دفتر دوم سال ۱۳۳۳، ص ۲۷۱-۲۵۴) که به لحاظ رازی‌شناسی فلسفی در زمان خود واجد اهمیت بود.

۴ - دکتر ذبیح ا... صفا (۱۳۷۸-۱۲۹۰ ش)

استاد ممتاز ادبیات فارسی و مورخ علم و ادب ایرانی که درباره فلسفه حکیم رازی به شرح موجز در «تاریخ و ادبیات ایرانی» (تهران، ۱۳۳۵، ص ۸۱) و با تفصیل بیشتر و به نحوی جامع در «تاریخ علوم عقلی در تمدن اسلامی» (دانشگاه تهران چاپ دوم، ۱۳۳۶، ص ۱۷۹-۱۶۵) پژوهش کرده گفتاری هم به‌عنوان «عقاید حکمی رازی» (مجله مهر، سال ۱۰، ۱۳۴۳، ص ۴۲۷-۴۲۱، ایرانیکا، ش ۱، ۱۳۴۳، ص ۱۳-۵ و سالنامه کشور ایران، ش ۲۰، ۱۳۴۴ ص ۶۶-۵۷) نوشته است. گزارش‌های دکتر صفا درباره احوال و آثار پیروان مکتب رازی یا دانشمندان علوم عقلی پیوسته با آن نیز جامع و مفید است.

۵ - دکتر حسنعلی شیبانی

استاد شیمی صنعتی در دانشکده علوم دانشگاه تهران که دو کتاب مهم کیمیای رازی المدخل التعليمی (دانشگاه تهران، ۱۳۴۶) و کتاب الاسرار (دانشگاه تهران، ۱۳۴۹) را ترجمه و تحقیق و با حواشی سودمند طبع و نشر کرد. او همچنین گفتار «سرچشمه دانش رازی در صنعت کیمیا» را نوشت (معارف اسلامی، ش ۶ / ۱۳۴۷، ص ۸۵-۸۲).

۶ - دکتر حسین کریمان

استاد تاریخ دانشگاه ملی ایران و تاریخ نگار

«ری» و «قصران» قدیم، در مورد رجال برخاسته از آن‌جا شرح حال مجمل و مناسبی از حکیم محمدبن زکریای رازی به دست داده است (ری باستان، ج ۲، تهران / ۱۳۴۹، ص ۳۶۸-۳۵۴).

۷ - محمد محیط طباطبایی (۱۳۷۱-۱۲۸۱ ش)

دانشمند محیط در تاریخ، ادب و حکمت ایران که گفتاری سودمند در همایش سالگرد حکیم ری تحت عنوان «محمدبن زکریای رازی پیشاهنگ عصر جدید تجربه» دارد (دوازده مقاله، تهران ۱۳۵۰، ص ۱۴۷-۱۲۷). استاد محیط طباطبایی پیش از آن هم در روزنامه ایران، مقالات متعددی در شرح حال رازی نوشته و همچنین مطلبی تحت عنوان «نظری در مقاله آقای حائری» (رساله فی الابنه رازی در ماهنامه وحید، ج ۲، ش ۳ / ۱۳۴۳ ص ۶۴-۶۱) به رشته تحریر درآورده است (۲).

۸ - دکتر سید حسین نصر

استاد علوم و معارف اسلامی و پژوهشگر جهانی ایران امروز که در شناسایی دین و دانش و حکمت و عرفان مسلمانان به مغرب زمین خدمات برجسته‌ای دارد. گفتار معروف دکتر نصر درباره رازی تحت عنوان «از کیمیای جابری تا شیمی رازی» (معارف اسلامی در جهان معاصر، تهران ۱۳۵۲، ص ۱۰۱-۹۵) می‌باشد که در آن نتایج تحقیقات استادش هانری کُربن را هم بازتاب می‌دهد. «سنت کیمیایی» اثر دیگر دکتر نصر است که آن‌را به شیمی نوین تشبیه می‌کند (علم و تمدن در اسلام، ترجمه احمد آرام، تهران، ۱۳۵۰ ص ۳۰-۲۹ و ۳۰۶-۲۹۱).

۹ - دکتر مهدی محقق

استاد ادب فارسی و حکمت و کلام شیعی و

زکریای رازی» در ماهنامه ارمغان (سال ۳۸، ۱۳۴۸ ص ۲۸۳-۲۷۳ و ۳۸۵-۳۸۱)

۱۲ - علی اصغر حلبی

با گفتار «زندگانی و شخصیت علمی زکریای رازی» در مجله تلاش (ش ۱۷ / ۱۳۴۸، ص ۷۲-۶۲)

در پایان مطلب رازی‌شناسان ایرانی و خارجی به ذکر نام دو تن دیگر می‌پردازیم:

۱ - محمد سعید شیخ لاهوری، با کتاب «مقالات تطبیقی در فلسفه اسلامی» ترجمه مصطفی محقق داماد (تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۹)

۲ - فرات فائق عراقی، با کتاب «ابوبکر الرازی حیات و مآثره» (بغداد ۱۹۷۳).

نشریه دارویی رازی فرصت را مغتنم شمرده و سالروز ولادت نابغه بزرگ ایرانی محمد بن زکریای رازی را حضور تمام همکاران عزیز تبریک می‌گوید و آرزو می‌نماید هم‌چون گذشته موفق به درج مطالبی دیگر در این زمینه باشد.

دکتر سید محمد صدر

مورخ علم ایرانی، که رازی‌شناسی در ایران با نام او پیوند خورده است. گفتارهای او به‌عنوان «رازی در آثار بیرونی، رساله بیرونی در فهرست کتاب‌های رازی، تجدیدنظر در نام یکی از کتاب‌های رازی، مقام فلسفی محمد بن زکریای رازی» (بیست گفتار، تهران، ۱۳۵۵) که پیشتر به ویژه در «مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران» چاپ شده بود، جزو ابواب و فصول کتاب گرانقدر «فلسوف ری» (تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۹) قرار گرفت. دکتر محقق هم‌چنین کتاب «فهرست کتب الرازی» بیرونی با «فهرست کتاب‌های بیرونی» (طبع کراوس) و رساله «المشاطه» غضنفر تبریزی را طبع و ترجمه کرد (۱۳۶۶). او کتاب «السیرة الفلسفیه» رازی (طبع کراوس ترجمه اقبال) را با مقدمه‌ای مبسوط از نو چاپ کرد (۱۳۷۱) و کتاب «الشکوک علی جالینوس» رازی را با مقدمات و تعلیقات فاضلانه طبع و نشر نمود (۱۳۷۲). دکتر محقق گفتاری در مورد شرح حال رازی در مجموعه «خورشید سواران» (تهران ۱۳۷۱) نوشته است. آخرین اثر او کتاب «الدراسة التحلیلیه لکتاب الطب الروحانی للرازی» (به زبان عربی، فارسی و انگلیسی) می‌باشد که همراه با متن‌های مخطوط و مطبوع کتاب و مقدمات و فهرس است (دانشگاه تهران، دانشگاه مک‌گیل ۱۳۷۸).

۱۰ - علی هاشمی

با گفتار «محمد زکریای رازی» در ماهنامه کاوه جدید آلمان (ش ۶ / ۱۳۴۷، ص ۲۱۷-۲۱۱)

۱۱ - محمد وحید دستگردی

با گفتار «زندگانی و شخصیت علمی محمد

منابع

۱. اذکابی ب. حکیم رازی. چاپ دوم. تهران: انتشارات طرح نو: ۱۳۸۳: ۲۶۱-۲۶۲

۲. همان صص ۱۳۲-۱۱۹.